70-ЙИЛЛАР АВЛОДИНИНГ ИЖОДИЙ КРЕДОСИ ҲАҚИДА

У.ҲАМДАМОВ

Автор статьи рассматривает идейно-тематическое своеобразие лирики узбекских поэтов поколения 70-х, выявляет факторы, определившие это своеобразие, указывает на преемственную связь их творчества с жадидской поэзией.

In this article was considered ideological-subjective originality lyrics of Uzbek poets in the generation 1970th, revealed factors, defined the originality, which shows successive relations of their creativity on jadidic poetry.

Шеъриятимизнинг 70-йиллар авлоди истиқлол соғинчини баланд пардаларда куйлаш насиб этган авлод. Мен бекорга “насиб этган” демадим. Зеро, яхши маълумки, истибдод деганлари энг аввал сўз ва фикр эркинлигини бўғади. Аммо, қанча қудратли бўлмасин, истибдод умри боқий эмас, чунки у инсон табиатига зид. Бас, унинг умрида ҳам болалик, ёшлик, етуклик ва кексалик паллалари бор. 70-йиллар авлоди истибдод кексалик палласига кирган вақтда майдонга тушди. Яъни бу авлоднинг ижодий ўзига хослигини белгилаган ижтимоий-психологик омиллар ҳақида гапирганда, менимча, энг аввал жамиятда ғояга ишончнинг сўниши, мамлакатнинг “турғунлик” деб аталган даврга киришини кўрсатиш лозим бўлади. Зеро, айни шу авлод мазкур ўзгаришларни жуда ўткир ҳис этган. Чунки бу авлод вакиллари жамиятда фасл алмашган ўша 56-йилда эндигина мактабга борган, “ижтимоий баҳор” кайфиятига яраша сабоқлар тинглаган, шунинг нафаси уфуриб турган дарсликлару газета-журналларни мутолаа қилган, радио-телевидение орқали ер юзидаги жаннатдан репортажларни тинглаб-томоша қилиб улғайган. Ва шу боис ҳам бу авлод ўзи тўқнаш келган ҳаёт билан ғоянинг, сўз билан амалнинг бир-бирига номувофиқлигини 60-йиллар авлодига нисбатан теранроқ ҳис қилган. Шунинг учун ҳам 60-йиллар авлодининг илк ижодида фаолиятга ташналик, “қуриш, яратиш” иштиёқи устувор бўлган эса, 70-йиллар авлоднинг илк ижодида ўзгача кайфият кузатилади. Жумладан, Х.Даврон “Оппоқ эди бошда бу дунё...” (1976) номли шеърида болалик даврини қўмсаб, оппоқ дунё аввалига яшилланиб мовийланганию сўнг барча ранглар қоришиб, “кейин аста хира тортди нур” дейди:

Фақат баъзан бу азиз ранглар
Тушларимга солар қасирға.
Оппоқ болиш устида ёнар
Кўздан оққан томчи – исирға [4.16].

Умуман, бу авлод айни йигит ёшида болаликни бот-бот қумсайди. Албатта, бу барчага хос туйғу, лекин уларнинг қўмсаши оғриқли, изтиробли. Чунки йўқотиш салмоғи улкан, бошда оппоқ кўринган дунё энди нурсиз. Яъни бу шеърда шоирнинг интим кечинмалари билан ижтимоий кечинмалари ўзаро ҳамоҳанг, аниқроғи, унда ижтимоий кайфият шахсий кайфиятга дўнган. Зеро, бу авлод ижоддаги илк қадамлариданоқ кучли ижтимоий дард билан оғриди, буни Ш.Раҳмон “Юракнинг энг чуқур жойида Оғриққа айланган туйғу” [1.10] дея ифодалайди. Туйғунинг исмини эса шоирнинг илк тўпламига очқич қилиб олинган тўртликдан билиб оламиз:

Жойлашгансан шунчалар чуқур...
Ўз тубига яширган юрак.
Сенга етиб бормоқлик учун
Узун умрим етмаса керак. [1.3]

1975 йилда ёзилган тўртликнинг “Ватан” деб номлангани бежиз эмас, оғриқли туйғуларнинг бари шу тушунча билан боғлиқ. Айни шу даврда ёзилган бошқа бир шеър лирик қаҳрамони эса “кечалар оғриқдан инграб ётиши”ни айтаркан, “ўша оғриқни беғам, бўғриққан – Оғриқсиз юзларга отаман” деб айтади. Ким улар – “оғриқсиз юзлар” ким? Ахир, шеър умумга мурожаатдан бошланган:

Кўзингизни очинг, қўрқманг,
Зиёдан қамашсин, оғрисин, майли.
Майлига яшамоқ бўлсин қийинроқ –
Очиқлиги туфайли. [1.9]

Шоирнинг хитоби аксарият замондошларига – тўқликдан бўғриққанча туриш-турмушидан мамнун, атрофида юз бераётган ҳодисаларга лоқайд қараб яшаётган кишиларга қаратилган. Аслида, бу “уйғониш”га даъват, тарихимиздаги миллий уйғонишнинг иккинчи тўлқинидан таралган сас эди. Сираси, 70-йилларда жамиятимизда юзага келган ҳолат бир пайтлар жадидлар ғафлат, жаҳолат деб атаган шароитнинг бошқача бир кўриниши эди. Гўё ҳаммаси яхшидек: юрт тинч, элнинг қорни тўқ, турмуш борган сари фаровонлашиб бораётгандек... хуллас, яшашдан мурод шугина бўлса, индамайгина яшайверса бўладиган. Лекин “кўзи очиқ” кишиларга – Ватан, миллат,

тил, эътиқод каби тушунчалар ҳақида ўйлашга қобил кишиларга яшаш ҳақиқатан ҳам қийинлашиб бораётган, мавжудлик юракда оғриқ ҳосил қилаётган палла эди бу. Миллатнинг истеъдодли ва албатта кўзи очиқ кишилари сифатида бу авлод шоирларининг мавжуд ҳолдан кўнгли тўлмайди, аксинча, юракларидаги дард чўнглашиб боради. Мазкур ижтимоий ҳол-кайфият Ш.Раҳмоннинг "Бахтиёрман деган биргина сўзни ... бир умр айтмай яшадим" [2.5] деган сўзларида ўзининг яққол ифодасини топган. Зеро, бу сўзни "элнинг бахти учун умрин тиккан шоирлар" биринчи бўлиб айтмаслиги керак. Фақат эли-халқи тўлақонли бахтиёр бўлганидагина шоир бу сўзни айтишга ҳақли бўлади. Яъни бу сўзларда Ш.Раҳмоннинг ҳаётий ва ижодий позицияси жамулжам. Масаланинг бу тарзда қўйилиши бежиз эмас: 70-йилларнинг ўрталарида шеъриятимизга янги нафас олиб кирган 60-йиллар авлоди ҳам депсиниб қолган, хусусан, А.Орипов ижодида ҳам замонасозлик кўринишлари уч бера бошлаган эди. Шеърият кейинги одимни ташлай олмай тараддудланиб қолган паллада бу вазифани 70-йиллар авлоди ўз зиммасига олди.

Эътиборли жиҳати шуки, 70-йиллар авлоди илк ижодидаёқ ўз ғоявий-эстетик позициясини аниқ белгилашга интилади. Шу сабабли шоир қисматию вазифаси, шеър ва шоирлик мавзусида талайгина шеърлар яратилди. Аввало шуки, бу авлод шоирликни қисматгина эмас, яшаш тарзи деб билди. Бу шундай яшаш тарзики, дунёда юз бераётган ҳар неки бўлса шоир юрагида садо бермоғи, шоир буларнинг бари учун ўзини масъул ўлароқ ҳис қилмоғи даркор. Жумладан, Ш.Раҳмон 1974 йилда ёзилиб рус шоири Е.Евтушенкога бағишланган шеърга худди шу фикрни сингдиради:

Ором бермас ҳар лаҳза, ҳар дам,
Ўзингизни севмассиз букун –
Ҳаққингиз йўқ, энди ҳар одам
Жавобгардир мажруҳ ер учун. [1.14]

Орадан кўп ўтмай Пабло Нерудага бағишланган шеърида Ш.Раҳмон бу фикрни янада чуқурлаштиради, шоирлик ва яшамоқ сўзларини бир-бирига маънодош (синоним) сифатида талқин қилади:

Шоирман –
Бораман зулматга тикка.
Сира ҳам ҳаққим йўқ букун дунёда
Шоир бўлмасликка,
Яшамасликка! [1.17]

Демак, унинг назарида яшамоқ ва шоирлик сўзлари маънодош, иккисининг ҳам моҳияти зулматга қарши бориш, бефарқ бўлмасликдадир. Яъни бу ўринда юқорида айтилган "кўзи очиқ" ҳолда яшашлик шоирга қўйилаётган энг бирламчи шарт сифатида тушунилади. Шунга ўхшаш, Х.Даврон тушунчасида ҳам шоирдан ижтимоий фаоллик талаб этилади. Шоир бефарқ бўлмасликка, мавжуд воқеликка нисбатан муносабати – дилидаги ўй-ҳисларини изҳор этишга, бонг уришга бурчли. Зеро, "Энг даҳшатли сукунат – Шоир жим юрса" [4.83]. Х.Даврон эътиқодича, шоирлик бекордир, агар "Кулфат панжасида қолган инсонга Қалбини бахш эта олмаса", чунки унинг учун шоирлик аввало инсонпарварликдир [4.188].

Бунгача кўриб ўтдикки, XX аср ўзбек шеъриятидаги барча авлодлар адабиётни кураш майдони деб билган. 70-йиллар авлоди ҳам истисно эмас. Фақат унинг кураш мақсади ўзга. Хусусан, Х.Даврон "Адабиёт – она халқ учун, Ватан учун севги учун жанг" деб ёзади [5.9]. Ш.Раҳмон эса "Ёш ўзбек шоирларига" номли шеърида кураш мақсадини бундай аниқлаштиради:

Сўзларни қайрайлик,
дўстлар, жўралар,
ғафлат тўшагида ётмай шошайлик:
яшамоқ, курашмоқ, ўлмоқ сирларин
болакайлар учун очайлик.
Битта дунё қолсин мустаҳкам
унга посбон бўлсин ўткир шеъримиз,
токим бу дарёлар бемалол оқсин
болаларга қолсин жаннат еримиз. [2.7]

Албатта, 80-йиллар аввалида истиқлол ғоясини бундан-да очиқ ифодалаш мушкул эди. Қолаверса, "болаларга қолсин жаннат еримиз" деганида шоир мустақил Ўзбекистонни назарда тутаётганини англаш ҳам қийин эмас. 70-йиллар авлоди салафлари журъат топганида ўз-ўзига шивирлаб, аксар эса ичидагина айтолган гапларни ҳайқириб айтишга имкон топдики, бу унинг илғорида турган шоирларга хос жасоратдан дарак беради. Сираси, 70-йиллар охирига келиб бу уларнинг англанган ижодий принципларидан бири бўлиб қолганди ҳам. Ш.Раҳмоннинг:

Ҳаётим маънисин жуда кўп ўйлаб,
сайладим сўзларнинг
сараларини.
Ҳар бир сўз
юз сўзнинг ўрнини босар:
Ватан Халқ Жасорат Кураш Озодлик [2.6],

- деб ёзиши бунинг ёрқин далилидир. Англанганлик Х.Давроннинг "Чилилик дўстларга" номли шеърида ҳам яққол кўзга ташланади. Шеър "Эрк нима? Озодлик нима? Буни англаганга қийин бўлади" [5.37] деган сўзлар билан бошланади. Шоир фикрини тадрижий давом эттиради, шеър қурилиши қуйидагича тартибда амалга оширилган:

"Эрк нима? Озодлик нима?
"Юрт нима? Ватан нима?"

“Халқ нима? Миллат нима?”
“Бурч нима? Виждон нима?”

Бу сўроқларнинг ҳар биридан сўнг “Буни англаганга қийин бўлади” мисраси такрорланиб, фикр изоҳланади. Охирги икки мисра шеърда тадрижий ривожлантирилган фикрни умумлаштириб, буларни англаган одам “Ўлимдан сўнг тириламан деб Ўлимдан қўрқмасдан ўлади” [5.37] деган хулосани ифода этади. Кўриниб турибдики, Ватан ва Миллат Эрки учун курашни иккала шоир ҳам Бурч, Виждон иши, ҳаётининг мазмуни деб тушунади. Бу эса уларнинг ҳаётий ва ижодий позицияси англанган эътиқод даражасига кўтарилганини, улар чинакам шахс-шоир мақомида туриб қалам сурганини кўрсатади. Албатта, океан ортидаги ҳодисаларга муносабат ифодаланган шеърда ижтимоий буюртма таъсири борлиги шубҳасиз. Ва шундан келиб чиқиб юқоридаги талқинга эътироз қилиниши ҳам мумкин. Лекин олис Чили воқеалари шоир учун бир восита, дилидагиларни ифодалаш воситаси, холос. Зеро, давр руҳи ва шоирнинг шу даврда ёзган шеърлари контексти шунақа талқинга изн беради.

70-йиллар авлоди ижодида Ватан мавзуси етакчи ўрин тутади. Шу жиҳати билан бу авлодни ўзидан олдинги авлод бошлаб берган анъананинг давомчиси ўлароқ тушуниш мумкин. Айни чоқда, унда мавзунинг талқини салафлардан ўзгачароқ. Менга қолса, бу авлоднинг Ватанга муҳаббати оғриқлироқ деган бўлардим. Хўш, бу оғриқ нимадан? Унинг ижтимоий-психологик илдизлари қайдан озиқланади? Менимча, буни англаш учун 60-йиллар авлоди билан қиёслаб кўриш керак бўлади. А.Орипов ва Э.Воҳидовлар Ватанга муҳаббатни баралла изҳор этишди, унинг буюк ўтмиши туфайли туйган фахру ифтихорни имкон даражасида ифодалай олишди. Аввалги бобда кўрдикки, Ватан ҳақида мушоҳада этганларида уларнинг дилидан ҳам гоҳи-гоҳида оғриқ симиллаб ўтган. Хусусан, А.Ориповнинг “миллион эгатларга сочилган ўзбек”, “рангпар сингил” ҳақидаги оғриқли мушоҳадалари бунинг ёрқин далили. Бироқ уларда бу оғриқнинг дафъи учун самарали дори – Ватаннинг порлоқ истиқболига ишонч бор эди. Майли, бу ишонч шўро кўзлаган мақсад билан муштарак бўлсин, майли, баъзи-баъзида сусайиб дилларига изтироб солган бўлсин, барибир, ишонч бор эди. 60-йиллар авлоди майдонга кирган вақтга келиб бу ишонч чилпарчин бўлган, энди Ватан, унинг ўтмиши, ҳозири ва келажагини қайта бошдан тафаккур ва қалбдан ўтказиш тақозо этиларди. Ш.Раҳмон юқорида эслатилган “Ватан” номли тўртлигида “Жойлашгансан шунчалар чуқур... Ўз тубига яширган юрак. Сенга етиб бормоқлик учун Узун умрим етмаса керак” дейиши шундан. Эҳтимол, бир қарашда бу сўзлар шоирона лутф, навқирон йигирма беш ёшдаги истеъдод соҳибининг Ватанни англашим учун умрим етмаслиги мумкин деган иқрори муболағадек туюлар. Балки. Лекин орадан қарийб ўн йил ўтиб Ш.Раҳмон “Сендан-да улуғроқ нарса йўқлигин сочим оқарганда англадим, Ватан!” [3.141] дея хитоб этади. Ҳа, “сочим оқарганда” деганида у 34 ёшда эди, бу эса ҳали навқирон ёш. Шунга қарамай, «сочим оқарганда» деяпти, чунки Ватанни яна ҳам аввалроқ англаш керак эди, зеро:

англасам лоақал ўттиз йил аввал,
лоақал туғилмай туриб англасам...
Кўрган бўлармидим сени мукаммал. [3.141]

Бир қарашда “туғилмай туриб англасам” дегани мантиққа хилофдек ёхуд муболағадек кўринади. Тузукроқ сарсоп солинса, парчадаги биринчи ва иккинчи мисраларнинг ўзаро боғланишида ҳам мантиқ бузилган: уларнинг ўрин алмашгани мантиқан тўғрироқ бўлади. Наҳотки шоир шуни пайқамади? Йўқ. Бу ерда атайинлик бор, алогизм ёрдамида ўқувчи диққатини жалб этишга ҳаракат бор. Ўқиш жараёнида шоир “мен”и ҳар бир ўқувчига кўчиши эътибор қилинса, бу ердаги ўзига мурожаат халққа мурожаатнинг ўзига хос йўли экани аён бўлади. Яъни мантиқий ғализлик ёшидан қатъи назар ҳар бир ўқувчининг шеърдаги ўй-ҳисларни “меники” деб қабул қилишига замин ҳозирлайди. Ва ҳар бир ўқувчи Ватанни мукамммал кўрмаётгани учун аввало ўзини жавобгар деб ҳис этади. Демак, бунга аввало ифода усули деб қараш жоиз. Айни чоқда, Ш.Раҳмоннинг илк китобига очқич бўлган «Ватан» номли тўртлигидан тортиб охирги – “Айт, эй, хаста булбулим Ўшга қачон етамиз” деб бошланувчи шеърига қадар Ватан ҳақида, унга бўлган муҳаббату тақдирига қайғуришдан туғилган десак, янглишмаймиз. Жумладан, шоирнинг бирон-бир ўринда Ватан сўзи ишлатилмаган кўплаб шеърлари ҳам моҳиятан она-диёрнинг у ёки бу шакл ва тарздаги тараннуми деб қаралиши мумкин.

Худди Ш.Раҳмон сингари Х.Даврон ҳам 1984 йилда чоп қилинган “Болаликнинг овози” тўпламига очқич сифатида Ватан ҳақидаги шеърини қўйган, шеърнинг илк банди:

Мен кўксингга бошимни қўйдим,
Сен чеккан ғам, ҳасартда куйдим.
Суйдим сенинг Оқдарёнгни ҳам,
Ҳамда Қорадарёнгни суйдим,
Эй, қалбимнинг онаси, Ватан. [4.3]

Эътибор беринг, Оқдарё ва Қорадарё сўзлари ўзгача маъноларга ишора қилади. Шоирнинг Ватанига муҳаббати онага муҳаббат каби – уни бор ҳолича, яхшию ёмон томонларини билан бир бутун ҳоли-

да севади. Шунинг учун ҳам “Сен ўтган йўл – юрагим йўли, Изтироб ёшлари чўккан йўл” [4.3] дейди шоир. Ва шу нуқтада биринчи байтдаёқ сезилган Ш.Раҳмон билан қарашлар муштараклиги бўртиб кўзга ташланади: иккисининг ҳам Ватанни англаш йўли умрга тенг ва изтиробларга тўлиқ. Улар учун Ватан жуғрофий ёхуд мавҳум тушунча эмас, жонли мавжудот. Х.Давроннинг бошқа бир шеърида “Ватан ҳам одамдек олади нафас” [4.132] дейилгани шундан. Унинг талқинида Ватан сизу биз билан баробар нафас олади, шундай экан фарзандлар ҳар вақт ва ҳар жойда унинг ёди билан яшамоғи шарт, зеро “Ватан – бу дилдаги қувонч, қайғу, шашт Уни тирик сақлар юракдаги сас” [4.132]. Яна бир жиҳати, Х.Даврон Ватанни ўтмиш – ҳозир – келажак кесимларида идрок этади, унинг учун ҳалқаларнинг бари бирдек муҳим. Шу сабаб айтадики: “Ўтмишингга йўл солиб гоҳо, Келажагинг билиб қайтурман”. Шоир тасаввурида Ватани келажаги нурли: “Болакайлар қоғоздан ясаб Оқизган оқ кемачалардай, Сўлим тонглар, ол тонглар ясан Оқиб чиқар кечаларингдан” [4.4]. Х.Даврон, ўзи айтмоқчи, Ватан келажагини ўтмиш орқали идрок этаётир ва шу сабаб ҳам уни порлоқ, шавкатли ўтмишга муносиб қиёфада кўради. Менимча, айни шу ҳол 70-йиллар авлодини Ватан келажагини коммунизм ғоясига боғлиқ тасаввур этган салафлардан фарқлаб туради.

Мазкур фикрга қарши “наҳотки бу авлод мафкура таъсиридан буткул ҳоли бўлса?! Ахир, улар ҳам Ленин, коммунизм ҳақида ёзмаганми?!” тарзида эътироз қилиниши мумкин ва табиий. Гап шундаки, бу авлод шўролар замонида туғилди, шўро манфаатини ҳимоя ва ташвиқ қилган муҳитда ўсди, вояга етди. Ҳаётининг қайси бир паллаларида деярли ҳамма қатори шўро мафкурасини тўғри деб билди, унга самимий ишонди. Булар ҳаммаси бор гап. Лекин, масалан, Ш.Раҳмоннинг 1975 йилда чоп этилган илк шеърий тўплами “Рангин лаҳзалар”нинг бирон-бир ўрнида коммунизм, партия, Ленин деган сўзлар учрамайди. Буни мен иккита сабаб билангина изоҳлаш мумкин деб биламан: биринчидан, бу вақтга келиб 70-йиллар авлодига мактаб партасидан бошлаб сингдирилган ғояга ишонч чилпарчин бўлиб улгурган; иккинчидан, партия ва пролетариат доҳийси мадҳ этилган ёхуд коммунизмга даъват қилинган шеърлар ҳамманинг жонига тегиб бўлган эди. Қолаверса, мазкур тушунчалар учраган ҳолларда ҳам талқин салафлардан сезиларли фарқ қилади. Жумладан, Ш.Раҳмоннинг 1983 йилда ёзилган “Шоиранинг саволи” деган шеъри бор. Аввало, агар айни шу даврга келиб ижодида исёнкор руҳ ғоят кучайгани эътиборга олинса, шу пайтгача бу мавзуларга қўл урмаган шоирнинг бирдан шу шеърни ёзгани ғалати туюлади. Ва шеърни хушёрроқ ўқиш керак деган фикр туғилади. Шеър шоирнинг йўл кўйи ҳамма жойда Ленин суратларию ҳайкаллари учрашига хайрон бўлган қизчасига жавоби тарзида ёзилган.

Қизим, ҳали ёшсан,
Англарсан ҳали,
бу йўллар – мошинлар юргувчи йўлмас,
бу кураш йўлидир,
толе йўлидир,
Ленин бу йўлларда турмаса бўлмас... [3.107]

Чунки, шоир қизчасига тушунтиришча, агар Ленин “посбондай ҳар жойда турмаса” толенинг равон йўлларини “қилвири ўғрилар, олабўжилар” босиб кетади. Улар қулай вақт келишини пойлаб юрибди, ҳозирча эса Ленин кўзларига дош беролмай панапанада яширинганлар. Яна шундайлар ҳам борки, “тик қарарлар-у, тескари бажарар доҳий сўзларин”. Эътибор берилса, бу ерда ўша вақтларда анча кенг оммалашган жайдари фалсафа, “Ленин бобо йўлни тўғри кўрсатган-у, раҳбарлар йўлдан оғмоқда” қабилидаги қарашлар шеърга солингани кўринади. Муҳими, бу гаплар жажжи қизалоққа эртак мисоли сўзлаб берилаётир. Агар шуни, шоирнинг шу даврда ёзилган бошқа шеърлари контекстини ҳамда ушбу шеър Ш.Раҳмон ўзбек лениннномасига қўшган илк ҳисса эканини эътиборга олсак, менимча, бу ўринда яширин киноя бор дейишга етарли асос бўлади. Бундай дейишимизга яна бир сабаб – шеърнинг мана бу финали:

Қизим,
Битта ёвнинг икки юзини
мен сенга хаёлан чизиб кўрсатдим,
Бу ҳақда кейинроқ...
Бўлар, албатта,
Бафуржа ўйламоқ учун фурсатинг. [3.108]

Эътибор беринг, “бу ҳақда кейинроқ” дейилгач кўп нуқта қўйилгани, “бафуржа ўйламоқ учун фурсат бўлади” деган фикрнинг “албатта” билан таъкидланаётгани – булар тагмаънога ишора эмасми? Менимча, шундай. Агар шундай бўлса, унда “ёвнинг икки юзи” деганида ҳам ишора бўлиши ва унинг бевосита Лениннинг ўзига қаратилгани ҳам эҳтимолдан ҳоли эмас. Шу йўсин фикрласак, Ш.Раҳмон шунча вақт қаламга олмаган мавзуга 1983 йилга келиб қўл уриши сабаби бирмунча ойдинлашгандек бўлади.

Х.Давроннинг “Доҳий сурати қаршисида” (1980) номли шеърида ҳам инқилоб дарғасига муносабат ўзига хос тарзда намоён бўлади. Шоирнинг “Қани, доҳий, ўйга чўмиб англайлик бирга, Қандай маъно

англатади Ленин дегани?!” [БО,133] тарзида савол қўйишиёқ мавзу талқинидаги ноанъанавийликни кўрсатади. Ахир, неча ўн йиллар шеърият Ленин деганда пастдан тепага – илоҳга қарагандай қараб келган бўлса-ю, шоир унга ошнасидек мурожаат қилса, янгилик бўлади-да. Аслида, шу мисраларнинг ўзида асосий мақсад жам этилган – шоир “Ленин дегани нима маъно англатишини” аниқлаб олмоқчи. Яъни вақтида А.Орипов ўзи учун “коммунизм” тушунчасини аниқлаб олишга интилгани каби. Шоирнинг эътирофича, доҳий “юрагининг қонида”, “номи худди жондек яшар вужудда”. Лекин шу эътирофи учун шоирни “ашаддий ленинчи”га чиқариш ҳам тўғри эмас. Негаки, унинг учун Ленин дегани – “тун қўйнида адашиб юрган Одамларни тонгга олиб келинг дегани!” Яна бу “асрларким соқов элларга Сўз ўргатинг, улар куйлаб, ёнсин дегани, Саҳро каби қақраб ётган чанқоқ дилларга Сув чиқаринг, зиё сочинг, қонсин дегани!” [4.133] Худди А.Орипов каби, Х.Даврон ҳам айтганларини “қизил гаплар” дейишларини билади. Шоир буни тан олади ва қизиллик уларда қурбонлар қони қайнагани туфайли деб билади. Бир қарасанг бу 20-йиллардан оммалашган талқиннинг ўзидек-у, аслида фарқли. Фарқ шуки, бу ўринда инқилобчилар тўккан қонгина эмас, қадимдан ҳозирга қадар Ватан учун курашганлар қонини назарда тутади шоир, шу сабабли шеърларида тарихга кўп мурожаат этади. Шоир талқинига кўра, шеъриятнинг иккинчи номи эътиқод, у эса – “Прометейнинг қалби, тилагида биринчи бор уйғонган орзу” [4.134]. Ва бу эътиқод “Халқим дея, Ватан дея айтилган ҳар бир Ҳақиқатнинг сўзларида тирик”дир [БО,134]. Яъни шоир эътиқоди Ватан, Халқ, Озодлик тушунчаларидан таркиб топади, доҳий эса шунга сингиб, унинг бир узвига айланиб кетади.

Юқоридаги икки шеър 70-йиллар авлодининг ғояга муносабатида жиддий ўзгаришлар юз бергани, ғоянинг маъно сиғими ғоят кенгайганини кўрсатади. Бу авлод ғояга тарихан кенгроқ қарайди, ўзи топинган эътиқод “инқилоб тонги”дан эмас, инсониятнинг тонгидан бошлаб шаклланганини идрок этади. Табиийки, бундай қараш шўро мафкурасининг таянчи бўлган синфийлик тамойилига соя ташлайди. Яъни бу дунёқараш бобидаги жиддий силжишдир. Ушбу силжишдаги энг муҳим жиҳат ғояда умуминсоний қадриятларнинг устиворлик касб этиши ва айни чоқда, унда миллий манфаатларнинг ҳам бўртиб акс этишидир.

70-80-йилларга келиб бирмунча мўътадиллашган сиёсий-мафкуравий иқлим шароитида собиқ империяда кўзи очиқ, ҳақиқатпарвар зиёлиларнинг, айниқса, ижодкорларнинг адабиёт ва санъатнинг ўзга соҳалари воситасидаги Умумий Катта Ёлғонга қарши кураши янги босқичга кўтарилди. Шавкат Раҳмонлар авлодининг Ҳақиқат, Ватан, Жасорат, Озодлик ҳақида куйлай бошлаши ана шу Катта Курашнинг бир парчаси ўлароқ намоён бўлди. Бунинг учун тарихий асослар ҳам мавжуд бўлиб, бу асос, аввало, жадидларнинг ватан озодлиги йўлидаги курашлари билан, хусусан, Чўлпон билан, унинг исёнкор шеърияти билан, Э.Воҳидов, А.Орипов ва Р.Парфилар анъаналарини давом эттириш билан боғлиқ эди. Инчунун, Чўлпон ва Ш.Раҳмонлар шеъриятидаги ҳамоҳанглик айнан шу ердан туғилди. Улар ижтимоий дардни куйлаш нуқтаи назаридан бир-бирига яқинлашиб келади. Бироқ уларда тафовутли жиҳатлар ҳам мавжуд: Чўлпон шеъриятида ҳамма нарса айланиб келиб юрт озодлиги муаммосига тақалаверади. Унда ҳатто гул ва ёр ҳақидаги шеърлар ҳам охир-оқибат Ватан ҳурлиги ҳақидаги орзу-армонларга йўғрилиб кетаверади. Яъни Чўлпон шеърияти ўзининг ибтидосидан интиҳосигача асосан юрт озодлиги қайғусига бағишлангандир. 70-йиллар авлодининг бош қайғуси ҳам шу, лекин унга Ҳақиқат ва Жасорат зиналари орқали чиқилади. Яъни мақсадга етмоқ учун, Ш.Раҳмон юқорида эслатилган шеърда даъват қилганидек, ҳар қанча қийин бўлса-да “кўзни очиб” – ҳақиқатга тик боқиб яшамоқ талаб этилади. Айни шу нарса кўп жиҳатдан бу авлод шеъриятининг мавзулар доираси ва ғоявий йўналишини белгилаб берди.

Адабиётлар:

1. Раҳмон, Шавкат. Рангин лаҳзалар. – Т.,1978.- Б.10
2. Раҳмон, Шавкат. Гуллаётган тош.- Т.,1985.- Б.5
3. Раҳмон, Шавкат. Уйғоқ тоғлар.-Т.: Адабиёт ва санъат,1986.- Б.141
4. Даврон, Хуршид. Болаликнинг овози. – Т.: Адабиёт ва санъат, 1986.-Б.16[1]
5. Даврон, Хуршид. Қақнус..- Т.: Ёш гвардия, 1987

ЎзР ФА Тил ва адабиёт институти
2011 йил 6 июнда қабул қилинган
(Тақризчи: проф. Д.Қуронов)